

ERİ

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

V

1-5 Kasım 2007

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDITÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179439
Tas. No:	956.141 ÜSK.5

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
USKUDAR SEMPOZYUMU V**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. İsmail Eriinsal
Prof. Dr. Mustafa Uzun / Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Prof. Dr. Tufan Buzpinar / Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı
Yrd. Doc. Dr. Erhan Afyoncu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı

YAYINA HAZIRLIK

Zafer Cinar, Ugur Demir

İMLA VE TASHİH

Prof. Dr. Mustafa Uzun, Ahmet Karataş

GORSEL ARASTIRMA

Zafer Çınar, Ugur Demir

FOTOGRAFLAR

Zekiye Ermiş, A. Bilal Aslan, Suphi Darıcalı

SEMPOZYUM FOTOGRAFLARI

Kenan Koca, İsa Telli

TASARIM

Hamit Celebi

BASKI VE CİLT

Görsel Dizayn Ofset Matbaacılık Tic. Ltd. Sti.

İstanbul 2008

ISBN 978-9944-5807-5-5

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Hakimiyeti Milliye Caddesi,

Atlas Çıkmaızı No: 69

ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0 216 531 30 00 • Faks: 0 216 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde Kendinden Söz Ettiren Üsküdar Kışları

DOÇ. DR. MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

Marmara Üniversitesi

İstanbul'da Akdeniz'in ılıman, Karadeniz kıyılarının nemli ve iç bölgelerin karasal olmak üzere üç ayrı iklim tipinin etkileri görülür. Bu farklı iklim tiplerinin etkilerinin bazen birlikte veya art arda görülmesi İstanbul'da bir gün içerisinde farklı klimatolojik olayların yaşanmasına yol açar.¹ Ara sıra yaşayarak şahit olduğumuz bu karmaşık iklim yapısından dolayı halk arasında İstanbul'un havasına güvenilmeyeceğine dair söz ve deyişler sıkça dile getirilir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u ziyaret eden Fransız Seyyah Quiclet İstanbul'un havasını şöyle tasvir ediyor: "Hava burada, şehrin sakinlerinin vücut ve sağlıklarında değişmeler meydana getirdiğinden ötürü çok iyi değil. Bu hava rüzgârlara aşırı tabi olmakta, o kadar ki hangi mevsimde olunursa olunsun, egemen olan rüzgâra göre hava soğuk veya sıcak olmakta."² Bu noktadan hareketle Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul'da XVII. yüzyılın sonuna kadar yaşamıp iz bırakan ve hatıraları tarihî kayıtlara akseden meşhur kışların Üsküdar merkezli olarak ele alınması bu yazının konusunu oluşturacaktır.

İklimi üzerinde Akdeniz, Karadeniz, Balkanlar ve Anadolu'nun etkili olduğu İstanbul'da genelde bütün yıl özelde ise kış aylarında kuzeyli hava kütlelerinin etkileri daha fazla hissedilir. Bunlardan ilki Doğu Avrupa üzerinde yoğunlaşan hava kütesinin Karadeniz ve Akdeniz üzerindeki alçak basınç alanlarına doğru hareketlenmesiyle oluşur.³ Kış aylarında İstanbul'da soğuk baskınlarına yol açan ve havanın -10°C'ye kadar düşmesine sebep olan bu hava kütlesi Karadeniz üzerinden geçerken nemlendiğinden İstanbul'a kar yağışı bırakır. Diğer bir kuzeyli hava akımı ise sonbahar ve kış mevsimlerinde Kuzey Adriyatik'ten Karadeniz'e doğru hareket ederek Balkanları kat eden kuru ve soğuk rüzgârların Karadeniz üzerinden geçerek İstanbul'a kar ve yağmur getirenidir.⁴ Kuzey rüzgârlarının sert ve uzun süreler esmesi tarih boyunca İstanbul'da bazı olaylara

yol açmış ve İstanbul ile Üsküdar arasında iletişimin kopmasını beraberinde getirmiştir. İstanbul'u etkileyen egemen rüzgâr kuzeydoğudan esen poyrazdır ve bu kavram Yunanca "kuzeyden" anlamına gelen "boreas" sözcüğünden türemiştir.⁵ Halk arasında başka bir deyimle geniş anlamda poyraz kuzeyden esen bütün rüzgârlar için kullanılırsa da, kuzey rüzgârı yıldız, kuzeybatı rüzgârı ise karayel adıyla anılır. Dar anlamda poyraz ise sadece kuzeydoğudan esen rüzgârın adıdır. Bu iki kavramın 1595 yılı kışını anlatan Selânikî Mustafa Efendi tarafından kayıt altına alınmış olması⁶ Türk kültürüne çok erken tarihlerde girdiğini göstermektedir.

Tarih boyunca İstanbul'da çok sert kışlar yaşanmış ve bunların bazıları şehrin hafızasında önemli izler bırakmıştır. Üsküdar'da Türk hâkimiyeti öncesinde yaşanan sert kışların etkileri konusunda kesin ve net bilgiler yoktur. Çünkü ilk çağda Khrysopolis (Altınşehir), XII. yüzyıldan itibaren Skoutarion adıyla bilinen ve Anadolu tarafında Boğaziçi'nin en güneydeki başlangıç noktası olan Üsküdar'ın⁷ Bizans döneminde öncelikli bir merkez olarak öne çıkmamış olması temel etkindir.⁸ Bununla birlikte İstanbul'da yaşanan sert kışların İstanbul Boğazi'ndeki etkilerinden bazı sonuçlara ulaşılabılır. Çünkü İstanbul Boğazi Üsküdar ile İstanbul arasında bir bağlantı noktasıdır ve bu bağlantı noktası her hangi bir şekilde koptuğu zaman Üsküdar'da etkileri hemen hissedilir. İstanbul'da yaşanan sert ve şiddetli kışlardan geriye kalan en önemli bilgi başta İstanbul Boğazi olmak üzere bazı bölgelerin kısmen ya da tamamen donmasıdır.⁹ Bu bakımdan İstanbul'da yaşanan şiddetli kışların etkilerinin İstanbul Boğazi'nde görüldüğü ölçüde Üsküdar ile ilgili bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

İstanbul'da yaşanan ve kayıt altına alınan en erken kış haberi Bizans İmparatoru Valens'in zamanında (364–378) gerçekleşmiş ve Haliç'in bir kısmının donmasıyla sonuçlanmıştır (378).¹⁰ İstanbul Boğazi'nin donması ile ilgili ilk bilgi ise Bizans İmparatoru Arkadius zamanında 401 yılına aittir.¹¹ İstanbul Boğazi'nin 20 gün süreyle donduğu bu yıl sadece İstanbul'da değil Avrupa'da da yoğun kış şartlarının yaşanmış olması dikkati çeken bir husustur.¹² İstanbul halkının önemli bir kısmı kışın sert ve şiddetli geçmesini Tanrı'nın gazabı olarak yorumlamışlardır.¹³

VI. yüzyılda şiddetli kışın yaşandığına dair her hangi bir haber kaynaklara yansımamış, buna karşılık olarak VII. yüzyılın başlarında (608 veya 609) kışın çok sert geçtiği ve denizin donduğu denizdeki hayvanların telef olduğu,¹⁴ bu yüzyılın ortalarındaki (647 veya 648) kışın etkisinin ise şiddetli fırtına olarak görüldüğü ve birçok bitkinin kökünden ayrıldığı gibi büyük ağaçların da köklerinden söküldüğü haber verilmektedir.¹⁵

İmparator III. Leon zamanında 739'da İstanbul Boğazi'nin donduğu ve Üsküdar'ın İstanbul'la bağlantısının bir süre kesildiği kayıtlı olan kış, Bizans halkının tabiat olayları ve afetlere bakış açısını yansıtmaları bakımından da önemlidir.¹⁶ Kâtib Çelebi ve Naîmâ, Cenâbî Mustafa Efendi'nin *el-Aylemü'z-zâhir* adlı eserine dayanarak 739 kışında Üsküdar'dan İstanbul'a sadece yaya olarak değil, arabayla da geçildiğini ileri sürerler.¹⁷ Din adamları ve halk kışın şiddetli ve sert

Günümüz Üsküdar kışlarından bir görünüm

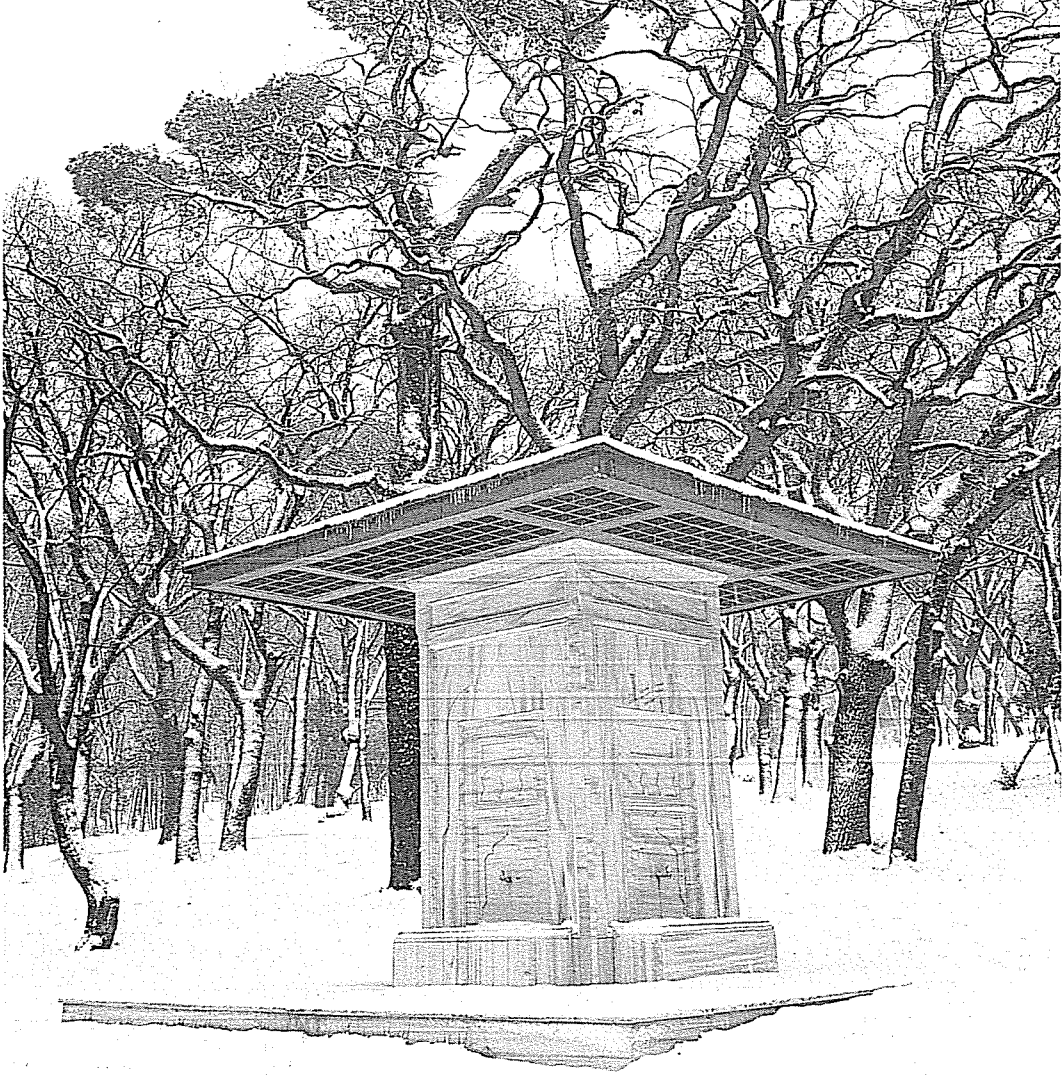
geçmesini III. Leon tarafından azizlere karşı mücadelesinin bir sonucu olarak görüyorlardı ki,¹⁸ bu aslında tabiat olaylarına Bizans halkının bakış açısı hakkında ipuçları vermektedir.¹⁹

753'te Bizans İmparatoru V. Kostantinos zamanındaki yaşanan kışa ait hatıralar kaynaklarda daha geniş bir şekilde yer alır. Bu yıl çok şiddetli geçen kışı bizzat yaşayan Patrik Nikephoros şunları anlatır: "...Sonbaharın başlarında görülmemiş soğuklarla kış geldi ve bütün sular dondu. Öyle ki, donma sadece tatlı sularla değil, tuzlu deniz suyunda da gerçekleşti ve bu durum şehir halkını korkuttu. Öyle bir kar yağdı ki, buzun üzeri bile kalın bir kar tabakasıyla kaplandı ve denizle sahil arasında fark kalmadı. Boğaz'da biriken buzlar Marmara Denizi'ne doğru gitti ve Marmara denizlikten çıkarak bir buz tabakası haline geldi. Büyük buz parçalarından biri İstanbul surlarının dibinde karaya vurdu ve surları öyle sarstı ki, şehir halkı büyük bir korkuya kapıldı..."²⁰

753 kışının hatıraları hafızalarda tazeliğini korurken ve izleri unutulmadan 755'de şiddetli kışın tekrarladığı ve İstanbul Boğazı'nın yanı sıra Haliç, Karadeniz kıyıları ve Marmara'nın kuzey kesimleri bir kere daha donduğu kayıt altına alınmıştır.²¹ Rönesans döneminin ünlü Fransız Bilgini Petrus Gyllius ise İstanbul'un 756 yılında çok sert ve şiddetli bir kış yaşandığını kaydeder ve 753 yılındaki boğazın donmasını anlatır.²²

Bizans tarihinin VII. ve VIII. yüzyılları için en önemli kaynakların başında gelen Râhip Theophanes on yaşındayken bizzat şahit olduğu ve sadece İstanbul'u

kış ayında Üsküdar

değil bütün Avrupa'yı saran 763 yılı kışıyla ilgili olarak şu bilgileri verir: "Ekim ayı başından sonra şiddetli soğuklar meydana geldi ve sadece bizim ülkemizde değil, doğu, batı ve kuzeydeki bütün her yeri etkisi altına aldı. Soğuktan dolayı Karadeniz'in kuzey kıyıları yüz mil öteye kadar 30 cubit²³ derinliğinde dondu...Buzlanma devam ettiği ve kar sürekli düştüğünden donmuş derinlik 20 cubit daha büyüdü ve öyle ki deniz -insanların ve hayvanların üzerinde yolculuk yaptıkları- adeta kara oldu...İlahî emir ile Şubat ayında on beş günlük sürede buzlar dağ gibi büyük parçalara ayrılarak rüzgârın etkisiyle İstanbul Boğazı'ndan şehre girerek Propontis, Abydos ve adalara kadar bütün kıyıları doldur-

du. Biz buna bizzat şahit olduk ve otuz arkadaşla bir buzun üzerine çıkıp oynadık. Buzullarda birçok ölü hayvan vardı ve hem yabani hem evcil isteyen onların üzerinde rahatça yolculuk yapabiliirdi.”²⁴

Theophanes bundan sonra Üsküdar’dan İstanbul’a buz üstünde yürüyerek geçildiğini kayıt altına alır ki, bu bilgi çağdaş bir kaynakta yer alan Üsküdar’dan İstanbul’a buz üstünde geçişi haber vermesi bakımından ilktir. Bundan sonra Theophanes tarafından verilen bilgiler ise devasa buz parçalarının Marmara Denizi’ne yönelerek ve kıyısındaki bazı liman ve surlara çarparak parçalandığı gibi, şehirde sarsıntılara da sebep olduğu ve insanların bunu nasıl yorumlayacaklarını bilmedikleri için evlerine giderek ağıt yaktıkları şeklindedir.²⁵

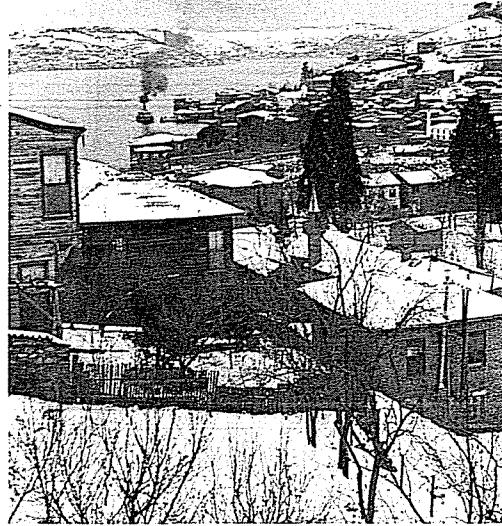
928 kışında yoğun olarak yağın karın İstanbul’da uzun süre kaldığı ve şehirdeki buzların erimesinin dört ay sürmesi ve iase sıkıntısı çekilmesi kışın şiddetini göstermektedir.²⁶ Kışın uzun sürmesi, ürünün çok az olması Bizans Devleti’ni zor durumda bırakmıştı; çünkü şiddetli ve sert geçen kıştan sonra bir kuraklık ve korkunç bir salgın hastalık ülkeyi kasıp kavurmuştu.²⁷ Gerek bu yıl ve gerekse 934, 1011, 1022, 1221 ve 1232 yıllarında kış mevsimlerinin şiddetli ve sert geçtiği, Haliç ile İstanbul Boğazı’nda kısmen veya tamamen donmaların meydana geldiği, karın yerden hiç kalkmadığı ve buzların erimesinin uzun zaman aldığı kaydedilirse de²⁸ bunların Üsküdar’ı ne kadar etkilediği hususu belirgin değildir.

Bizans döneminde Araplar tarafından gerçekleştirilen İstanbul kuşatmalarında Üsküdar daima üs olarak kullanılmıştır. Müslüman Araplar tarafından gerçekleştirilen İstanbul kuşatmalarının kış sebebiyle zaman zaman kesintiye uğradığı²⁹ ve İstanbul’a yönelik seferlerin kış mevsimi dışında tasarlandığı bilinen bir husustur.³⁰

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tabii güzellikleri, mimarîsi, nakil vasıtaları ve hayat tarzı bakımından önemli değişiklikler geçiren Boğaziçi’nin Bizans dönemindeki ıssızlık ve sessizliğinin yerini giderek artan bir ihtişam ve azametini aldığı görülür.³¹ Türk devrindeki bu gelişimden en büyük payı Bizans zamanında Asya’nın önemsiz ve basit bir kasabası olarak görülen Üsküdar aldı ve askerî ve ticarî yolların birleştiği kavşak noktası olan bir şehir haline geldi.³² J. Tournefort, Petrus Gyllius’ten “Türklerle İranlılar arasındaki savaşlar nedeniyle uzun süre oturulmayan Khrysopolis Türkler tarafından yeniden yapıldı”³³ rivayetini aktararak Üsküdar’ın Asya kıyısındaki yegâne büyük ve güzel kent olduğunu kaydeder.³⁴ Osmanlı döneminde İstanbul’un Asya’da bir köprübaşı haline gelen Üsküdar, İstanbul-Galata-Üsküdar şeklindeki üç başlı kentin önemli unsurlarından birisi olarak ortaya çıktı.³⁵ Bu bakımdan Osmanlı döneminde İstanbul’da yaşanan kışlar hakkında daha ayrıntılı bilgilerin yanında bunların Üsküdar’a etkileri de geniş bir şekilde kaynaklara yansımaya başladı ve Üsküdar kış hazırlıklarının yapıldığı en önemli merkez haline geldi. 23 Rebûlevvel 983 (2 Temmuz 1575) tarihli Üsküdar kadısına yazılan, “Taht-ı kazâda vâki’ olan iskelelerde odun gemisinin navlunu dörder akçeye ve Şile nâhiyesinde altışar akçeye olageldiği ehl-i vukûf müselmanlar haber verüp ol takdirce Üsküdar kazâsı-

Buzlarla kaplı Boğaz ve İstanbul
(1929 Kışı Bir Şehir Efsanesi, s.149)

Karlar altında Üsküdar (1929 Kışı Bir Şehir Efsanesi, s.93)

na odun taşıyan reâyâyâ dörder akçeye narh verülüp odun taşıyan gemilerünüz nesne çekmeyüp ve dağdan odun taşıyan reâyâ narh-ı mezbûr üzre taşıyub gayri nesneye mübâşeret etmeyüb evvelden çekegeldikleri üzere odun çeküb narh-ı mezbûr üzere bey' edüb gemiciler dahi ol narh alup reâyâyâ hılâf-ı emr ziyâdeye verdürmeyüp emrime mugâyir iş olmakdan hazer eylesin..”³⁶ şeklindeki hükümden kış aylarında en önemli ısınma maddesi olan odunun sıkıntısının çekilmemesinin yanında, yaz ortasında nakliyesi ve satışı yoğunlaşan odunun pahalı fiyatla satılmaması için sıkı tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.³⁷

İstanbul’un fethinden sonra 29 Kasım 1567’de çıkan şiddetli fırtınanın ne kadar kadirga ve mavuna varsa denizden karaya sürüklediği kaydedilirse de,³⁸ bunun etkisinin ne kadar sürdüğü ve kış mevsiminin ne kadarını kapsadığı belirgin değildir. Osmanlı döneminde erken döneme ait iz bırakan ve kış şiddetli geçtiği zaman İstanbul’da nasıl hissedildiğini, nelerin sıkıntısının çekildiğinin yanı sıra halk kültürüne yerleşmiş klimatolojik ifadeleri de özellikle zikreden Selânikî Mustafa Efendi 1595 kışını şu şekilde kayıt altına almıştır: “Ve bu esnâda berd ü şitâ ziyâde iştîdâd üzre olup, muhâlîf rüzgârlar esüp, niçe eyyâm karayel ve kible ve yıldız esmekle furtınalar oldu. Deryâdan sefine gelüp gitmeğe hiç vec-hile mecâl ü imkân olmadı. Sular tondı, değirmenler dönmez oldu. İstanbul kesret ü izdihâmına ekmek yetişmek mümkün olmayup, azîzü’l-vucûd olmağla bir somun iki akçaya satılırken üç akçaya hem-çünâ minnet ü sipâs ile ele girmed-i.”³⁹

Selânikî, şiddetli kış şartlarının saltanat değişikliği ile birleştiğinde bunun halkın gündelik yaşamındaki problemleri daha da artırdığını ve sıkıntıları derinleştirdiğini Hâşimî'nin tarih düşürdüğü beytiyle birlikte şu şekilde kayıt altına almaktadır:

“Hikmet-i İlâhîdür, her tecdîd-i saltanat vâki' oldukda bu vilâyetde kaht u killet çekmek âdet oldu. Erbâb-ı ihtikâr -le'anehu'muallâhu ta'âlâ- âmme-i âleme nâ-in-sâflıklar idüp, fukarâ vü zu'afâ şedâ'ide mübtelâ olmakta hükkâm nâfizü'l-keâm olmayup, narhlar gözedilmekten kaldı. Her kişi istediğün ider oldu.

Gözlerüm yaşıyla vîrân olmaduk yer kalmadı

Hâlimi bilmek dilersen işte şöyle mâ-cerâ.”⁴⁰

1595 kışı sert ve şiddetli geçerken 17 Ocak'ta III. Murad'ın ansızın vefatı ve tahta çıkan III. Mehmed'in on dokuz şehzadenin boğularak öldürülmesine göz yumması ve yoğun kış şartlarında cenazelerin Ayasofya'daki türbeye defnedilmesi halk arasında dedikoduların artmasını beraberinde getirmiş, saltanat değişikliğinin uğursuzluk getirdiğine inanılmaya başlanmış ve yoksullar ile güçsüzlere sıkıntılara karşı Allah'ın bir hikmeti olarak sabretmeleri salık verilmiştir.⁴¹

Selânikî'nin olayı bu şekilde tarih düşürerek⁴² tamamlaması Osmanlı tarih yazımına özgü bir gelenektir. Arap alfabesinin ilk tertibi ve harflerinin taşıdığı sayı değerlerine dayanan hesap sistemi olan ebced (tarih düşürme) Osmanlı döneminde yaygın olarak kullanılmış, önemli olaylar bununla kayıt altına alınmıştır.⁴³ Neşâtî tarafından 1621 kışı için düşürülen tarihte olduğu gibi⁴⁴ ebcedin doğru düşürülebilmesi için ufak tefek bazı imla değişiklikleri de olabilmektedir.⁴⁵

XVI. yüzyılın son çeyreğinde yaşamının bir kısmını esaret altında İstanbul'da geçiren Brettenli Michael Heberer kış aylarında karın çukurlara doldurulup saman ile kapatılıp muhafaza altına alındığını ve yaz aylarında buz olarak satıldığını kaydeder.⁴⁶ Şiddetli kışın etkilerinin özellikle ekmek sıkıntısı çekildiği, fiyatının arttığı ve bunun önlenmesi için çeşitli tedbirler alındığı 11 Şaban 981 (6 Aralık 1573) tarihli İstanbul Kaymakamı Vezir Ahmed Paşa'ya yazılan hükümden anlaşılmaktadır.⁴⁷ XVII. yüzyılın ikinci yarısında on dört adedi Üsküdar'da bulunan İstanbul'daki fırınların şiddetli kışın yaşanması ve gemilerin ulaşmaması ihtimaline karşı üçer aylık malzemelerini önceden temin etmelerinin istenmesi⁴⁸ önemli bir kış hazırlığı olarak zikredilmelidir.

Şiddetli kışlarda daha sert ve haşin hissedilen soğukların bazen ölümlere sebep olduğu da olurdu. Şiddetli soğuktan bazı arkadaşlarının öldüğünü ve bazılarının da donan ayak parmaklarının kesilmek zorunda kaldığını kaydeden M. Heberer'in kış mevsimlerinde kar toplamayı karlı bir iş olarak zikretmiş olması dikkat çekicidir.⁴⁹

XVII. yüzyılın başlarında İstanbul'da şiddetli bir kış yaşanmışsa da⁵⁰ II. Osman zamanında 1621'de yaşanan kış hem İstanbul hem de Üsküdar'da yaşayanların hafızalarında derin izler bıraktığı gibi halk inancı bakımından 1595 kışıyla benzerlikler gösterir. Genç Osman tahta geçtikten bir süre sonra Lehistan seferi ha-

zırlıklarını yaparken 24 Ocak'tan 8 Şubat'a kadar görülmemiş bir şekilde durmaksızın yoğun bir kar yağışı olmuş ve İstanbul beyazlara bürünmüştü. Bu olayın canlı şahidi olan Hasanbeyzâde Ahmed Paşa 1621 kışının İstanbul ve Üsküdar'a etkilerini şöyle tasvir eder:

“Ve Hicret-i Nebeviyye-i Mustafaviyye'nün bin otuz senesinde, bir vechile, şiddet-i şitâ oldu ki, Halîc-i Kostantiniyye, münce mid olup, sefînesüz buz üzerinden Üsküdar'a ve Galata'ya [ve Kasımpaşa'ya] nice âdem, piyâde geçmiştir [ve belde-i mezbûrede, birkaç merd, şiddet-i berdden münce mid ü helâk ve âğeste-i berf ü hâk olup] ve kaht u galâ istîlâ idüp, bir dirheme bir nân alan, azîm şamdân olurdu. Bu kaht-ı azîme sebep, incimâd-ı bahrle [Yöros-kal'ası kurbında olan] İskender-boğazı, kapanup, [Bahr-ı siyâh'dan berüye] sefâ'in gelmekden kalup, [Akdeniz'den dahı İstanbul semtine bir kıt'a sefîne vâsıl olmamağla, hiç ferd, İstanbul'a zahîre getürmeğe kadir olmayup, mevcûd u] hâzır olan zahâ'ir gibi, dükenmekle, böyle olmuş idi. Târîh-i Hâşimî, berây-ı incimâd-ı bahr... Ol kış, ehl-i İstanbul, bu makale, kaht u galâ ile ayş idüp... üzereler idi...

Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda, Ak-deniz tondı”⁵¹

1621 kışının bir diğer canlı şahidi olan İbrahim Peçuylu İstanbul Boğazı'nın donmasını ender görülen bir olay olarak nitelendirdikten sonra olayı manzum olarak anlatan ve tarih düşüren iki usta şairden birisi olan Neşâtî 1621 kışını şu sözlerle kayıt altına almıştır:⁵²

“Emr-i Hak ile Sitanbul'da olan bu sene
Belki dünyâ duralu olmadı bu resme şitâ
Üsküdar ile Sitanbul arası tondı kamu
Ruy-ı deryâyı gören kimse sanurdı sahrâ
Bunu kim gördü ki deryâ yüzünün üstinde
Kara yir gibi nice kimse gezer bî-şervâ
Münce mid oldu so'ukdan nefesi insânun
Nice mahlûkı helâk eyledi berd ü sermâ
Lafzan u ma'nen ana didi Neşâtî târîh”⁵³

Yine İbrahim Peçuylu tarafından da kaydedilen 1621 kışına ait diğer şair Seyyid Hâşimî'nin anlatımı ise şu şekildedir:

“Sitanbul'la Üsküdar arası tondı kış katı oldu
Geçer her cânibe âdem yürür havf itmeyüp buzda
Deniz ile (yer bir) oldu var ana ibret gözüyle bak
Silip inâyet gubârın varsa gözde
Yürü sûr u güzâr ile tazarru' eyle Mevlâ'ya
Umarız kim burûdet def' olup tesîr ide sözde
Didi ey Hâşimî târîhin anın lafzan uma'nen
Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz tondı bin otuzda”⁵⁴

Solakzâde Mehmed Hemdemî'nin bu olaya "Zibâce kudret köprüsü" mısra'ı ve "Gerçi kim İskender germiyet ve mihr ü felek

Sâbıkan âyine-i âlem-nümâ imiş atâ

Sürdü cevır ile ammâ bin otuzda âleme

Dedi bahri eyledi âyine-i âlem-nümâ"⁵⁵ dörtlüğü ile iki ayrı tarih daha düşürmüş olması olayın önemi ve bıraktığı derin tesirin belirtisi olmalıdır.

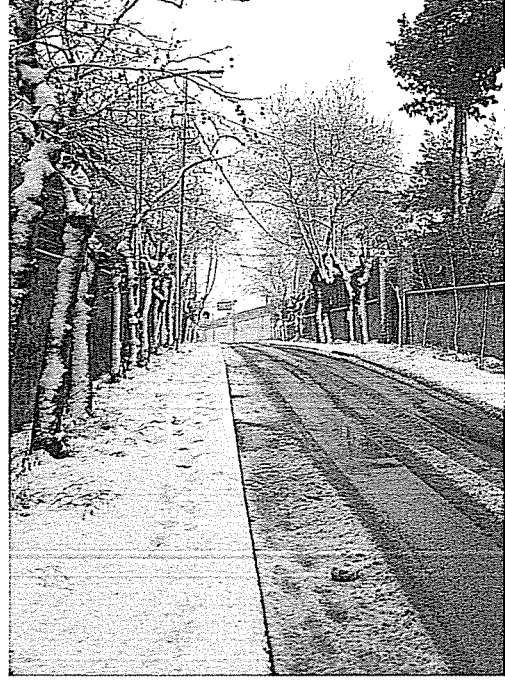
II. Osman döneminin önemli kaynaklarından *Musibetnâme* adlı eserin müellifi Tuğî, "1621 senesinde Boğaziçi dondu. Üsküdar ve Beşiktaş arası kara olup, üzerinde adamlar gezip, Üsküdar'dan İstanbul'a yürüyerek gidip gelirlerdi"⁵⁶ diyerek Üsküdar'dan Eminönü'nün yanı sıra Beşiktaş'a da yürüyerek geçildiğini haber vermektedir.

Osmanlı Vak'anüvisi Naîmâ'nın, "Garâ'ib-i vekayi'-i eyyâmdandır ki, sene-i mezbure şitâsında rebîülevvel guresinden on altıncı güne değin azîm kar yağıp şiddet-i sermâdan serâser deryâ muncemid olup, ancak akıntı ortasında bir nehr-i sagir mikdarı mahal açık kalmış idi"⁵⁷ şeklindeki rivayetinden 1621 kışını anlatan İstanbul Boğazı'nın ortasında küçük bir kısmın akmaya devam ettiğini öğrenmekteyiz.

1621'deki kışın sadece İstanbul ve Üsküdar'ı değil aynı zamanda Osmanlı ülkesi ve çevresini de etkilediği görülür. 1621'de on yedi yaşında bir öğrenci olan ve şiddetli kışı canlı olarak yaşayan Abdurrahmân Hibri, "ol sene eyyâm-ı şitâ irişmekle Şâh-ı Acemin elçisi ve hedâyâsı Darü's-saltanaya vâsil olamamış"⁵⁸ diyerek yoğun kış şartları sebebiyle İstanbul ve Üsküdar'a ulaşım problemlerinin yaşandığını kayıt altına almıştır.

Şiddetli bir kışın yaşandığı 1621 Ocak'ı aynı zamanda bir mateme de sahne olmuştu. I. Ahmed'in yılları arasındaki hükümdarlığı döneminde kardeş katli kaldırılmış ve padişahın öldürtmediği kardeşi I. Mustafa 1618'de Osmanlı tahtına çıkmıştı. Ancak I. Mustafa akli durumunun yeterli olmaması yüzünden bir süre sonra tahttan indirilerek, yerine I. Ahmed'in büyük oğlu Genç Osman padişah yapıldı. Genç Osman, tahta geçtikten bir süre sonra Lehistan, yani Polonya seferine çıkarken I. Ahmed zamanında (1603-1618) kaldırılan kardeş katli yeniden uygulamaya konularak 12 Ocak 1621'de kendinden dört ay küçük kardeşi Mehmed'i öldürttü. Devrin kaynakları Şehzâde Mehmed'in öldürülmeden önce; "Osman Allah'dan dilerim ki, devletin berbâd olsun. Ben "ömrümden niçe behremend olmadım ise sen dahi behremend olmayasın" diyerek beddua ettiğini yazırlar.⁵⁹ Bu haberi kaydeden Kâtib Çelebi sözlerini "Du'ası icâbete karîn olup az zemânda zuhûr itdi" şeklinde bitirerek Şehzade Mehmed'in duasının kabul edildiği yorumunu yapar.⁶⁰

İstanbulullular, şehzadenin yasını tutarken tarihte eşi az görülen bir hadise meydana geldi. 24 Ocak 1621'den 8 Şubat 1621'e kadar hiç durmadan yoğun bir biçimde kar yağmıştı. Kışın şiddetinden İstanbul Boğazı'nda deniz buz tutmuş, sadece ortasında bir nehir büyüklüğünde bir yer akmaya devam etmişti. Boğaz'ın donması İstanbul için bir felaketti, gıda ihtiyacının çoğunu dışarıdan temin

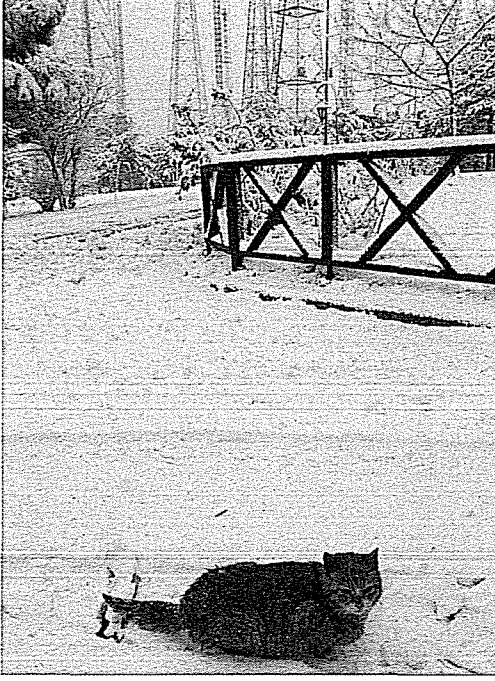

Çamlıca'dan kış manzaraları

eden şehre gemi gelemediği için yiyecek fiyatları arttı. Ekmek ve et fiyatları birkaç misline çıktı ve büyük bir kıtlık yaşandı. Solakzâde Mehmed Hemdemî, İstanbul'da büyük kıtlık ve yokluk yaşanmasını "Üsküdar boğazının kapanması sebebiyle gemilerin buraya ulaşamaması ve önceden hazırlanan zahirenin tükenmesi olarak"⁶¹ göstermesi Üsküdar'ın kış mevsimlerinde ve öncesinde yapılan hazırlıklarda ne kadar önemli olduğunun bir işareti olmalıdır. II. Osman Lehistan Seferi'nin hazırlıklarını yaptığı esnada bu yoğun kış yaşanmıştı. Sefer hazırlıkları sürerken piyasada kıştan dolayı görülen sıkıntı Sadrazam Ali Paşa'nın hayatından endişe etmesine sebep olmuştu.⁶² Mart ayının başlarında havanın yumuşaması ile Boğaz'da ulaşım tekrar başlamasaydı İstanbul'da büyük bir halk isyanı yaşanabilirdi. Ancak Sadrazam Ali Paşa hayatın normale döndüğü sıralarda eceliyle vefat etmiş ve yerine Ohrili Hüseyin Paşa tayin edilmişti.⁶³

1621 kışının Genç Osman zamanında meydana gelmesi çeşitli yorumları da beraberinde getirmişti. Bir güneş tutulması olayının ardından tahtta çıkan Genç Osman'ın hükümdar olmasından kısa bir süre sonra yangın, sel, salgın hastalıklar gibi doğal afetlerin birbiri ardınca yaşanması, ardından da İstanbul Boğazı'nın donması, "uzun süredir yerleşmiş bulunan halktan kopmuş, yalnızlaştırılmış padişah modelinin dışında halkla bütünleşme eğilimi öne çıkan bir gazi hükümdar tipini benimseyen"⁶⁴ II. Osman'ın talihsizliğinin işaretleri ve hükümdarlığının sönüşünün habercisi olarak yorumlanmıştır.⁶⁵

İstanbullular 1621 kışının hatıralarıyla yaşarlarken 1036'da (1626-1627) yeni-

Çamlıca'dan kış manzaraları

den şiddetli bir kış geçirmiş olduklarını ve Üsküdar'a geçen yeniçerilerin sakallarının bir buz parçası haline geldiği gibi kulaklarının da duymaz olduğunu ve bunların Üsküdar'da neredeyse soğuktan öleceklerini sandıklarını kaydeden Naîmâ'nın şu satırlarından öğreniyoruz: "Mâh-ı rebûlevvelin on ikinci günü (01.12.1626) Kaymakam Receb Paşa Sarayı'nda müşâvere ferman olunup Şeyhülislâm Yahya Efendi ve ulemâ ve vüzerâ vesâ'ir erkân u a'yân geldiler. Cumhûrun re'yiyle mühr-i vezâret Halil Paşa'ya ve Yeniçeri ağalığı hilâf-ı âdet Çavuşbaşı Ali Ağa'ya verildi. Ve Defterdarlık Âsitâne defterdarı Bekir Paşa'ya tevcih olunup ertesi vezîria'zam Dîvân-ı Hümâyûn'a vardı. Ve sefer hil'atleri giydirilip mâh-ı rebûlevvelin on beşinci günü alay ile şiddet-i şitâda Üsküdar'a geçti. Şiddet-i sermâ ve hiddet-i şitâdan âlem ü pür-berf ü yah, guyâ kürre-i zemherîr vech-i arza nüzûl etmiş idi. Hatta alaylar dizilip Vezîr Halil Paşa Üsküdar'a geçtikte yeniçerilerin ve sâ'ir kisvet-pûş olan erbâb-ı alayın sakalları kar ile memzûc donup, guyâ ki bir buz pâresi olmuş idi. Çehreleri ve kulakları burûdetten zürkat ü kemûdet beyninde mütelevvin olup çok kimesne tondı"⁶⁶.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yoğun ve şiddetli kışların kısa aralıklarla sıkça tekrarlandığı kaynaklara akseden bilgilerden anlaşılmaktadır. 1655 kışını, "birkaç hafta mukaddem ki şiddet-i şitâdan ortalık buz tutmuş idi ve hüçûm-ı burûdetten bir ferd taşra çıkmağa kadir değil idi"⁶⁷ şeklinde tasvir eden Naîmâ, başta saray olmak üzere İstanbul'un tamamında ısınma, barınma ve beslenme

sıkıntılarının yoğun olarak yaşandığı 1657 kışını ise daha tafsilatlı bir şekilde şöyle anlatır: “Bi-emri’llâhi te’âlâ bu sâlde Edirne’de mübâlağa ile kar yağıp ta’biri nâ-mümkin şitâ-i şedîd oldu. Ve cevânib-i erba’adan araba yolları mesdûd olmağın Edirne ve cevânibinde kaht ü galâ müstevlî oldu. Bundan ağreb def’-i burûdet için ateş yakacak hatab bulunmayıp bi’z-zarûre nice eşcâr-ı müsmirenin kat’ın irtikâb ve havf-ı mazarrat-ı burûdetten terk-i râhat u hâb edip Edirneliler’in ekseri hânelerin yıkıp bir tahtayı elli akçeye ve bir direği yüz akçeye satıp yakmak için menzilleri kerestesin odun yerine fûruht etmekle vâfir sermâye peydâ ettiler.

Saray-ı Âmile huddâmı ferman-ı pâdişâhî ile bağçe-i hümâyûnda olan bülend ceviz ağaçların vesâ’ir eşcâr-ı azîmeyi kesip odun yerine yaktılar. Evâhir-i şitâda nehr-i Tunca dahi cûş ve hurûş edip bir vechile tuğyân eyledi ki, saray-ı hümâyûn bağçesi mânend-i ummân olup demir kapı açılmak nâ-mümkin iken su şiddet-i hücum ile eşiğinden içeri seylân edip hammâm külhanına karîb yerler deryâ misâl olmuştu.

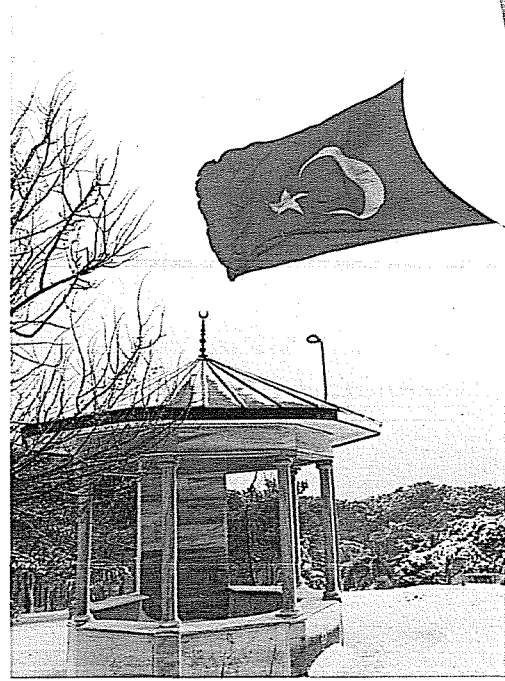
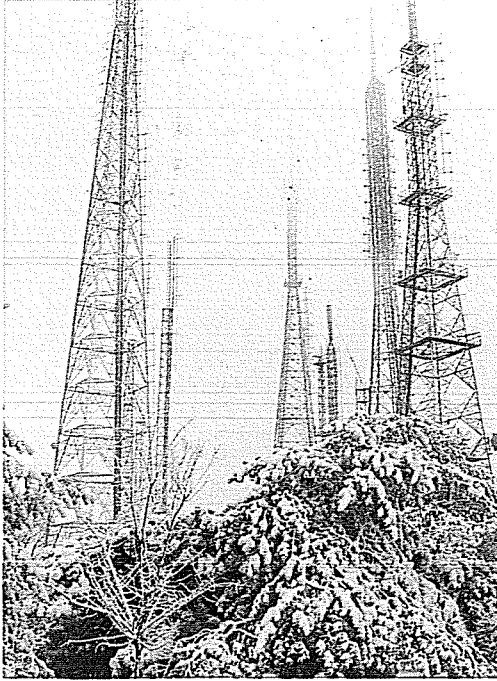
Ba’zı sâdikü’l-makul ashâb-ı sinn ü sâlden su’âl olundukta bu ana gelince böyle şiddet-i şitâ ve tuğyân-ı mâ’ görmedik deyü haber verdiler. Hezâr zarûret ü usret ile eyyâm-ı şitâ munkazî olup fasl-ı bahâr eriştikte etrâf u cevânibden envâ’-ı zehâ’ir ve müstevfâ odun erişüp ganîmet-ı azîme husûle geldi.”⁶⁸

İstanbulular, 1669’da da şiddetli bir kış geçirmişler, yoğun kar yağışı ve uzun süreli buzlanmaların yaşandığı bu kış İstanbul ile Üsküdar arasında ulaşım problemlerinin yaşanmasını yaklaşık elli gün boyunca Üsküdar’ın çevresindeki köylerle bağlantısının kesilmesini ve küçük hayvanlar ile bitkilerin zarar görmesini beraberinde getirmişti.⁶⁹

Antoine Galland tutmuş olduğu günlüğünde 1672 kışını özellikle zikreder. 1 Ocak’ta başlayan kar yağışı aralıklarla Ocak ve Şubat aylarında da sürdü. 23 Şubat günü yağın kar üzerine, A. Galland Fransa’da bu kadar çok kar yağmadığını belirtme ihtiyacı duydu⁷⁰. Şiddetli kuzey rüzgârının karla birleşmesi o gün ve bir sonraki gün İstanbul’da donmaya sebep olduğu ve lodos rüzgârı ile donun çözüldüğünü günlüğünde dikkatli bir şekilde ifade eden⁷¹ A. Galland’ın iklim bilgisi vermek konusunda en önemli kaynaklardan birisi olduğu burada belirtilmelidir. 1672 kışının etkileri aralıklarla devam ettiği, Mart ayında kar ve fırtına, Mayıs ayında ise şiddetli rüzgârlar şeklinde görülerek elçilik merkezindeki şöminenin yaz başına kadar yakılmasının sürdürülmesinden anlaşılmaktadır.⁷²

XVII. yüzyılın ikinci yarısı için en önemli kaynakların başında gelen *Zübde-i Vekayiât* adlı vekayi’nâme’nin müellifi Defterdar Sarı Mehmed Paşa bizzat şahit olduğu ve Üsküdar ile Eminönü ve Beşiktaş arasında ulaşım problemlerinin yaşandığı ve can ve mal kaybının yaşandığı 1689 kışını şöyle anlatır:

“Mahz-ı kudret-i kâmile-i Rabbânî iktizâsiyle sene-i ihdâ ve mi’e ve elf şa’bânü’l-mu’azzamının yirmiyedinci günü [5.6.1690] ba’de’l-asr ruzgâr-ı nâ-sâzkâr muhâlif perdeden nağmeye ser-âgaz idüp, rûy-i deryâda furtına-i azîme zuhûr itmekle, tetâbü’-i sademât-ı emvâc-i bahirden Halic-i Kostantaniyye’de kenârda

Çamlıca'dan kış manzaraları

lenger-endâz-ı sükûn olan niçe keştileri birbirine çarpup ve Karadeniz Boğazında ve Üsküdâr ve Beşiktaş miyânında rûy-i deryâda bulunan kayıkları ser-nigûn ve gerden-nihâde-i gerdûn olmağla, sâ'adet-i vâhidede dört-beşyüz âdem gavtahr-ı deryâ-yı adem oldu.”⁷³

1109 (1697-1698) kışının da sert ve şiddetli geçtiği ve Haliç'e sürüklenen bir balığın karnı yarıldığında canlı dokuz adet kılıç balığının çıkması gibi bazı garip olayların meydana geldiği kaynaklara yansımıştır. Bu kışla ilgili Vakanüvis Râşid kısaca bilgi vermeyi yeğlerken⁷⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa ise daha ayrıntılı bilgiler vermek suretiyle şöyle anlatır:

“Emr-i Kadir-i zü'l-celâl ile beyne'l-cemerât vâki' olan şiddet-i sermâdan Kağıdhâne boğazı nehri donup ve Eyyûb-i Ensârî ve Hasköy tarafında leb-i deryâda mahal yah-beste olup ve ol esnâda arzan altı karış ve tûlu dahi ana kıyâs ile gayet kebîr azîmü'l-cism bir semek-i nâ-dîde İstinye-boğazı nâm mahalde kenâra karîb sığa oturup, girü deyâyâ avd ü ric'ate kudreti olmamağla helâk olmağın deryâdan taşra ihrâc ve karnı çâk itdirildikde tennûr-ı mi'desinde henüz eriyüp muzmahill olmamış dokuz aded kılıç balığı bulunup ve yalnız ciğeri bir piyâde kayığı doldurdu. Ol havâlîde bu ana dek ol makale kebîr balık zuhûru vâki' olmamağla, manzûru olanlar nakl itmekle bu mahalle sebt ü tahrîr olundu.”⁷⁵

İklimbilimciler Avrupa'nın XV. yüzyılın başından XIX hatta XX. yüzyılın başına kadar iklim şartlarında yıllık dalgalanmaların görüldüğü ve kısa veya uzun

Buzlarla kaplı Üsküdar sahili (*Üsküdar Hatırası*, s.100)

sürekli mutlak olmayan soğuk ve sıcakların yaşandığı dönemine “Küçük Buzul Çağı” adını vermişlerdir.⁷⁶ İklim değişiklikleri, günlük ticarî faaliyetlerden fiyat hareketlerine, salgın hastalıkların ortaya çıkmasından nüfus yapısında değişimlerin yaşanmasına ve ekonomik yapılar büyük oranda tarıma dayalı olduğu için ziraî krizden isyanlara kadar siyasî, iktisadî ve sosyal alanda çok derin izler bırakmışlardır. Hayatın bütünü kapsayan bu gelişmelerin Osmanlı coğrafyasındaki etkileri ise tam olarak aydınlanmış değildir. Bununla birlikte her ne kadar elimizde düzenli olarak tutulmuş iklim bilgileri yoksa da, XVII. yüzyılda yaşanan bazı siyasî gelişmeler ve doğal afetler, özellikle de kroniklere yansıyan şiddetli ve soğuk kışlara ait bilgiler Osmanlı coğrafyasında “Küçük Buzul Çağı” adı verilen dönemin bu yüzyılda yaşanmış olmasının muhtemel olduğunu göstermektedir.⁷⁷

Antoine Galland tarafından 7 Mayıs 1672 Cumartesi günü için ifade edilen, “Geçen iki fevkalade havadan sonra o derece kuvvetli bir don oldu ki, birçok yerlerde buz çok derindi. Bu don berrak bir hava getirdi”⁷⁸ şeklindeki bilgi XVII. yüzyılda “Küçük Buzul Çağı” adı verilen dönemin anlaşılmasına iklim değişikliklerinin yaşandığına dair önemli bir kayıt olmalıdır. Aynı şekilde 1675 yılı Haziran ayında Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın “Yevm-i mezbûrun gicesi yine âteş-bâzlar arz-ı hünere başladıkları gibi bir saht rüzgâr emr-i Hakk ile zuhûr ve azîm ra’d u berk ile her dânesi yumurta kadar dolu nâzil nâzil olup, herkesin zehre-

Kışa teslim olmuş Üsküdar Paşa Limanı

leri çâk mertebelerine varup, halka bir mertebe dehşet müstevlî oldu ki temâşâ değil, kendülerin muhâfaza için birer semte firâr itmekle cem'iyet perîşân olup ve âvîhte olan kanâdîl isâbet-i dolu ile bi'l-cümle şikest ve şu'leden bî-nişân oldu"⁷⁹ şeklindeki her zamankinden farklı olmak üzere yoğun ve yumurta büyüklüğünde dolu yağmasıyla ilgili haberi ve *Naîmâ Târihi*'nde yer alan kayıtlar XVII. yüzyılda "Küçük Buzul Çağı" adı verilen dönemin yaşanmış olmasının muhtemel olduğunu göstermektedir.

Osmanlı döneminde Üsküdar, kış hazırlıklarının yapıldığı ve İstanbul'da bütün kış boyunca ısınma ve beslenme problemlerinin yaşanmaması için tedbirlerin alındığı bir merkez olarak öne çıkmaktadır. Aşırı yağan kar ve uzun süre devam eden buzlanma yüzünden Üsküdar'ın çevresiyle ulaşımının kesilmesi İstanbul'da kış mevsimine özgü problemlerin yaşanmasına sebep oluyordu. Bu bakımdan Üsküdar'ın hem İstanbul hem de çevresiyle kara ve deniz ulaşımının kesilmeden yapılması için her türlü tedbir alınıyordu. Karayolu güzergâhı üzerindeki yerleşim birimlerindeki idarecilerin başlıca vazifeleri, kış aylarında Üsküdar'a ulaşımın kesilmemesi, yaz aylarında ise kışa hazırlık olmak üzere zahire ve odunun sağlıklı ulaştırılmasıydı.

Öbür yandan klâsik Osmanlı kültüründe özellikle karın bol şekilde yağmasına karşı günümüzdeki olumsuz bakış açısının aksine bir anlayışın hâkim olduğu görülür. Kışın sert ve kar yağışının bol olması bir bereket⁸⁰ olarak görülür ve ar-

kasından üretimin bol olacağı bir baharın geleceğinin müjdecisi olarak kabul edilirdi. Ömrünün yarısını XVII. yüzyılda geçiren Osmanlı vak'anüvisi ve şairi Mustafa Sâmî Bey'in karı İstanbul'un üzerine saçılan çil akçalara benzetmiş olduğu şu beyti bu hususu açıklamaktadır:

“Yine asârın izhâr eyledi hengâm-ı dey hakka
Aceb esdi savurdı nice günler serdi-i sermâ
Degül berf üstine çil akça saçdı erba'ın içre
Sitanbul'un felek ta'zîm-i şânın eyleyip icrâ”⁸¹

DİPNOTLAR

- ¹ İstanbul'un hava tipleri ve etkileri hakkında geniş bilgi için S. Erinç-K. Sungur, “İstanbul'da Hava Tipleri”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1964, VII/14, s. 76-86.
- ² Quiclet'ten naklen Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan), Ankara 1990, I, 24.
- ³ G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfileri* (haz. Orhan Duru), İstanbul 2000, s. 58-59; Mantran, I, 23-24.
- ⁴ Boğaziçi'nin iklimi, jeolojisi, akıntıları ve coğrafyası hakkında en geniş ve etraflı çalışmalardan birisini yapmış olan Pierre de Tchihatchef İstanbul'da meteorolojik olayları 1847-1863 yılları arasındaki verilere göre değerlendirmiş, başta kış olmak üzere mevsim ortalamalarını ve egemen rüzgârları ayrıntılı olarak ele almıştır. Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi* (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2000, s. 122-137.
- ⁵ Bu rüzgâr Türkçe'de, özellikle de halk arasında “bora” adıyla bilinir. Yaşar Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, İstanbul 2007, I, 651; Mantran, I, 23-24.
- ⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, II, 444.
- ⁷ Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı* (çev. Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 2000, s. 223; Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s. 49.
- ⁸ Üsküdar'ın başlı başına bir şehir görünüşü alması, askerî ve ticarî yolların bir iskele başı olarak gelişmesinin Türk devriyle birlikte olduğunu ileri süren S. Eyice, R. Janin'den şu alıntıyı yapar: “Khrysopolis, Khalke-don'un (Kadıköy) sadece bir ileri varoşu idi ve hiçbir vakit modern Üsküdar'ın önemine sahip olamadı... Bizanslılar zamanında orası Asya yakasının önemsiz, basit bir kasabası olarak görülüyordu. Oranın belli bir genişliğe sahip olması için Osmanlı devrine kadar çıkmak gerekir.” S. Eyice, s. 51-52.
- ⁹ İstanbul Boğazı'nın donmasının ne anlama geldiği ve Karadeniz ile ilgisi hususunda ayrıntılı bilgi için Tchihatchef, s. 136-166.
- ¹⁰ Cengiz Kahraman, *1929 Kışı Bir Şehir Efsanesi*, İstanbul 2007, s. 5.
- ¹¹ Niyazi Ahmet Banoğlu, “Tarih Boyunca İstanbul'un Büyük Kışları”, *Tarih Dünyası*, II/12, 488.
- ¹² Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (çev. A. Baltacıgil), İstanbul 1988, III, 60.
- ¹³ Kevork Pamukciyan, “Ermeni Kaynaklarına Göre İstanbul'un Şiddetli Kışları”, *İstanbul*, Ocak 1996, s. 70.
- ¹⁴ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, çev. H. Turtledove, Pennsylvania 1982, s. 7.
- ¹⁵ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 43.
- ¹⁶ Pamukciyan, s. 70; Kahraman, s. 5.
- ¹⁷ Kâtib Çelebi, *Fezleke Tahlil ve Metin*, haz. Zeynep Aycibin, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, II, 448; Mustafa Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Nâimâ*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, II, 459. Ayrıca İstanbul Boğazı'ndan arabayla geçen tüccarların Antikçağ'da Thedosia, Roma döneminde Caphum adıyla bilinen Kefe'den geldikleri de kayıt altına alınmıştır.
- ¹⁸ Pamukciyan, s. 70.
- ¹⁹ III. Leon (717-741) 726 yılında başlattığı aziz ve Meryem tasvirlerini tahrip etmek anlamına gelen “tasvir

kırıcılık" (ikonoklasm) hareketinin öncülüğünü yaptığı için Tanrı'nın gazabına uğramalıydı. Bilgi için Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, 234.

²⁰ Nikephoros, *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History* (çev. Cyril Mango), Washington 1990, s. 145-147.

²¹ Pamukciyan, s. 70.

²² Gyllius, ESER ADI, s. 49.

²³ Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye eşit eski bir uzunluk ölçüsü. *Redhouse*, İstanbul 1974, s. 229.

²⁴ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, s. 123.

²⁵ Theophanes, s. 123. Kışın insanların hafızalarındaki izleri kaybolmadan Mart ayında gökten pek çok yıldızın kaydığı görüldü ve bunu görenler devrin sonunun geldiğine hükmettiler. Bundan sonra feci bir kuraklık oldu ve bütün su kaynakları kurudu (Theophanes, s. 123). Theophanes'in bu kayıtları gök olaylarıyla iklim ve doğal afetler arasında ilgi kurmanın Bizans döneminde de var olduğunu göstermektedir.

²⁶ Michel Kaplan, "İmparatorluğun Midesi", Derleyen: Alain Ducellier-Michel Balard, *Konstantinopolis 1054-1261*, İstanbul 1996, s. 100.

²⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991, s. 255-256.

²⁸ İnciciyan, s. 61; Banoğlu, s. 488-489; Pamukciyan, s. 70.

²⁹ Nikephoros, s. 145-147. Kuşatmaların kaldırılmasının kış şartlarının şiddetinden mi, yoksa Araplar'ın iklim şartlarına alışkın olmamalarından mı kaynaklandığı hususu belirgin değildir.

³⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "İstanbul", *İA*, V/2, 1173-1174.

³¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *DİA*, VI, 251.

³² Eyice, s. 52.

³³ Gyllius, s. 233.

³⁴ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2005, II, 91.

³⁵ Mantran, I, 80.

³⁶ Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, İstanbul 1998, s. 113-114.

³⁷ Necdet Sakaoğlu, "Eski İstanbul Kışları", *İstanbul*, Ocak 1996, s. 64.

³⁸ Pamukciyan, s. 70.

³⁹ Selânikî, II, 444.

⁴⁰ Selânikî, II, 444.

⁴¹ Solakzâde Mehmet Hemdemî, *Solakzâde Tarihi* (haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989, II, 362; Feridun Emecen, "Mehmed III", *DİA*, XXVIII, 408; Sakaoğlu, s. 64.

⁴² Abdurrahmân Hibri ise şu şekilde tarih düşürür: "Hamdullahi'l-bahr mine'l-berdi'l şedîd; Acâyib pek kış oldu bin otuzda." Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr* (haz. Muhittin Aykun), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004. s. .

⁴³ Ebcet ve hesabı hakkında geniş bilgi için Mustafa Uzun, "Ebcet", *DİA*, X, 68-70.

⁴⁴ Neşâtî, *Neşâtî Divanı*, haz. Mahmut Kaplan, İzmir 1996, s. 168.

⁴⁵ Neşâtî ebcet hesabına uygun getirebilmek için "soğuk" sözcüğünü "souk" biçiminde kullanmıştır. İsmail Ünver, *Neşâtî*, Ankara 1986, s. 137.

⁴⁶ Michael Heberer, *Osmanlıda Bir Köle* (çev. Türkis Noyan), İstanbul 2003, s. 192.

⁴⁷ Ahmed Refik, s. 91.

⁴⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 248.

⁴⁹ Heberer, s. 192-193.

⁵⁰ *Târih-i Nâimâ*, II, 529.

⁵¹ Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi* (haz. Ş. Nezihî Aykut), Ankara 2004, s. 928-929.

- 52 İbrahim Peçuylu, *Peçevî Târîhi*, İstanbul 1282-1283, II, 374-375.
- 53 *Neşâtî Divanı*, s. 168.
- 54 Abdurrahman Hibri Efendi, s. 7b-8a; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 448.
- 55 Solakzâde, II, 466.
- 56 Hüseyin Tuğî, *Musibetnâme*, Haz. Nezihî Aykut, İstanbul 1980, İstanbul Üniversitesi Doktora Tezi, s. 40.
- 57 *Târîh-i Nâimâ*, II, 459.
- 58 Abdurrahman Hibri Efendi, s. 8a.
- 59 Solakzâde, II, 491; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 449.
- 60 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 449; *Târîh-i Nâimâ*, II, 460.
- 61 Solakzâde, II, 466-467.
- 62 Feridun Emecen, "Osman II", *DİA*, XXXIII, 454.
- 63 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 448.
- 64 Feridun Emecen, "Osman II", *DİA*, XXXIII, 456.
- 65 Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 487; Zeynep Dramalı, *Tarihi Tersten Okumak*, İstanbul 2006, s. 370.
- 66 *Târîh-i Nâimâ*, II, 609.
- 67 *Târîh-i Nâimâ*, IV .
- 68 *Târîh-i Nâimâ*, IV, 1769-1770.
- 69 Banoğlu, s. 489-490.
- 70 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* (çev. N. Sırrı Örîk), Ankara 1987, I, 22, 60-61.
- 71 Galland, I, 48-49.
- 72 Galland, I, 53, 57, 112-113,
- 73 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 362.
- 74 *Râşid Târîhi*, İstanbul 1282, II, 427.
- 75 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 635-636
- 76 Kayhan Orbay, "Osmanlı Topraklarında 'Küçük Buzul Çağı'nın Etkileri Hakkında Bazı Notlar", *Kebikeç*, sy. 23, Ankara 2007, s. 85.
- 77 "Küçük Buzul Çağı" adı verilen dönemin Osmanlı topraklarındaki etkisi hk. geniş bilgi için William J. Griswold, "Climatic Change: a Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia", *Humanist and Scholar*, ed. Heath W. Lowry-Donald Quataert, İstanbul 1993, s. 37-57; Orbay, 85-93.
- 78 Galland, I, 113.
- 79 Defterdar, *Zübde-i Vekayiât*, s. 62.
- 80 *Taylesanizâde Tarihi (1785-1789)*, s. 187.
- 81 Kemal Kahramanoğlu, *Sâmi Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1995, s. 179.